

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СВЕТЛУ УЧЕЊА БЕОГРАДСКЕ ШКОЛЕ – ПРЕЗЕНТ**

Аутор је мишљења да, као и нпр. падежни, систем глаголских облика чини неку целину солидарно-опонентних форми које парцелишу заједнички семантички комплекс времена, а у употреби варирају с обзиром на функционалне могућности и притисак контекста. У раду ће бити анализирана грађа и изведени одређени закључци који се тичу презента у српском језику. При томе се полази од резултата старијих истраживања припадника београдске лингвистичке школе, и од питања да ли се она у извесним правцима могу развити даље. О новијим погледима биће речи другом приликом.¹

Кључне речи: временско значење, глаголско време, овременјивање, презент, индикатив, релатив, квалификатив/апсолутив, локација, приповедачки презент, допунски презент, неутрализација, транспозиција

1. Уводне напомене

1. У нашој граматичкој литератури много пута је дефинисано значење презента. Полазећи од Белићева учења (Белић 1998) о индикативу, релативу и модусу, на које се ослањају истраживања М. Стевановића (Стевановић 1991), Ј. Вуковић (Вуковић 1951) донекле прецизира појмове уводећи у расправу тзв. „локацијску” и „релацијску” перспективу употребе глаголских облика. Уводи, поред индикатива и релатива, и категорију апсолутива, која се у њего-

---

*jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамичка структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Подробан приказ новијих резултата в. у монографији Ср. Танасића *Синтакса глагола*, у: Пипер 2005: 345 и д.

вој интерпретацији може сматрати панданом Белићевог квалификатива.² Ми смо, тумачећи поменуте појмове за нијансу друкчије од првобитног смисла, о презенту нпр. утврдили следеће (Симић/Јовановић 2007: 208):

а) „Презент који означава садржај истовремен са самим говорењем назива се индикативним”: – Али ја ово *не пишем* због закључка... – Презент „(не) пишем” својим личним наставком сугерира идентитет носиоца глаголског садржаја и говорног лица, као и присуство њихово, боље његово, адресат на тај начин схвата поруку тако да се описани садржај дешава у ситуацији споразумевања, тј. у време док споразумевање траје. Отуда и тумачење да презент значи „садашњост”, тј. истовременост са говором говорног лица. Истовремено кад пише аутор изјављује да „не пише” због тога и тога (него из других разлога). Оно што се износи презентом, према томе, истовремено је са временом писања („говорења”) о томе. Према томе, презентом је радња „локализована” у „времену говорења”, и то је његова основна функција.

б) Релативни презент био би по томе облик употребљен да означи неки садржај истовремен са другом радњом, или временском одредбом за прошлост или будућност, и сл.: – Под записом стајаху људи и с чуђењем посматраху драму која се пред њима *одиграва*. Милош одборник ухватио у свом кукурузу крмачу једног сиромашка, извео кмета те оценио потру, па сад *продаје* крмачу (Ранковић 1958: 96). – Облик „одиграва се”, као и „продаје”, истовремен је са оним што описују имперфекти „стајаху” и „посматраху”, дакле дешава се пре времена када аутор о томе говори. Имамо утисак да презент „локализује” радње у прошлу ситуацију.

в) „Апсолутивним презентом означавају се опште истине које важе увек или за више сличних прилика”: – ...сваки закључак *је* по себи грешка – неминовна, јер је прекид, то јест нешто неспојиво са сталним током који нас *носи* од немила до недрага. – Исказ „закључак *је* грешка” или „јер је прекид” важи уопште, и не везује се за неку посебну ситуацију, ни ону у којој се говори, нити коју другу (нпр. о којој се говори). Тако је и са исказом „који нас *носи*”. Време реализације презента „је(сте)”, као и „носи”, није ограничено, него је „радња свевременска”, дешава се неограничено дуго (или неограничен број пута).

2. Постоје овде неки једва приметни моменти на које ваља скренути пажњу, а који чине разлику између индикатива и релатива, на једној страни, и апсолутива на другој.

а) Индикатив је актуализована форма презента, и своју функцију обавља у реченици. Реченицу чини лични глаголски облик, и способна је да обавести о свом садржају без ослонаца на било какав контекст. Али актуализованост, дакле предикативност као база реченичне функције, почива на односу глаголског садржаја према говорном акту и учесницима у њему: говорнику и саговорнику. У томе је карактеристично стање нпр. у следећем исечку текста

² Обриси нашег схватања укратко, и у верзији доступној ширем кругу читалаца, изложени су у: Симић/ Јовановић 2007.

(Андрић 1963: 318): – Старац се заустави, нагло забаца главу и истури грудни кош и шапташе дахом који се прекида: – Да, ту *стојим*. Ту, ту.

a1) У цитираном изводу читамо о старцу који пркоси насиљу ставом и речима.

a2) Презент „стојим” управо се односи на оно што старац и чини у то исто време. Глаголски облик назива поступак који говорник обавља: „радња” је истовремена са говором о њој.

a3) Говор је упућен управо поменутиим насилницима, као порука о отпору.

a4) Тешко је рећи какав је однос говорне активности и садржаја исказа: да ли је исправно рећи да се овде презентом радња „смешта” у ситуацију говорења или о којој се говори, да ли облик презента има „локализацијску” улогу, како мисли Вуковић; или је пак сам садржај условио употребу презента. Ако је истина ово друго, као што нам се чини да јесте, онда је извесно да је презент израз временско-локалног значења, а није његов „локализатор”.

a5) Но свеједно се презент налази у сплету околности од којих зависи и његова употреба, и схватање од стране оних којима је упућен. Само је тако он способан да упути на конкретан садржај и да их прикаже у вези са конкретним околностима. Све су то моменти актуализације, а не контекстуализације. Стога је форму индикативног презента сврсисходно сматрати неконтекстуализованом – слободном. Најбоља је дефиниција индикативног презента да је то актуализацијска форма која чини основу слободне реченичне структуре, и да овременава садржај глагола као истовремен са говорним актом.

б) Рекосмо да релатив означава „радњу” истовремену са неким моментом у „реченици”, боље речено, у контексту: ...*стајаху* људи и... *посматраху* драму која се пред њима *одиграва*.

б1) Радња презента чак је описана зависном реченицом „која се... одиграва”. Рећи ћемо да презент овде чини основу контекстуализоване реченице.

б2) Презент уз то стоји уместо имперфекта „одиграваше”, који и по дефиницији означава „радњу истовремену са другом радњом или каквим другим моментом у прошлости”. Оваква дефиниција тачно одговара стању ствари, и по себи указује да је релатив исто као индикатив упућен на однос према говорном акту (овде као „прошлост”), али не непосредно већ преко контекста (значећи истовременост са неким моментом изнесеним у контексту).

б3) Релативни презент је дакле актуализована форма овог облика која је у овременавању свог садржаја зависна од контекста: упућује на истовременост глаголске радње са моментима описаним у контексту или сл. Релатив је, према томе, временски транспонован индикатив.

в) Апсолутив је слободна форма, неконтекстуализована, тј. независна од контекста – као и индикатив. Али за разлику од индиктива, апсолутив није ни „умрежен” у однос садржаја глагола према „говорном лицу”. Презентом апсолутивним исказ бива просто у општем смислу овременењен, и та овременењеност не зависи од контекстуализацијских момената. Узмимо поново у разматрање полазни исказ: – ...сваки закључак *је* по себи грешка – неминовна, јер *је* прекид, то јест нешто неспојиво са сталним током који нас *носи* од

немила до недрага. – Клауза „јер је прекид” без обзира на зависни статус у односу на управну, има сопствени општи временски смисао. Апсолутив се стога може дефинисати и као неактуални индикатив.

г) Ваља нам сада утврдити појам „овремењавања” или темпорализације. – Искључићемо из нашег примера део „нешто неспојиво са сталним током”. Ван исказа, одн. ван смисаоне везе са „је”, ово је сложени номинатор датог садржаја, и ништа више – атемпоралан. У вези са претходним контекстом, међутим, уз осећај да је ту изостављено „је” да се не би поновило, постајемо свесни да би (у пуном опсегу) исказ заправо гласио: – ...сваки закључак **је** по себи грешка – неминовна, јер је прекид, то јест нешто **је** неспојиво са сталним током који нас *носи* од немила до недрага.

д) Овремењавање или темпорализација, када сведемо наше мисли, излази да је први и најважнији поступак пројектовања исказаног на садржај: овера реалности његове као носиоца поруке. Овде је право место да размислимо и о појму „степен” овремењености – јер видимо да укључивањем „је” у горњу конструкцију не стварамо јак осећај временског значења њеног, за разлику од значења времена код неких од горе прегледаних форми. Ваља дакле разликовати јаку и слабу овремењеност форми. Видећемо у прегледу грађе како се може схватити ова тврдња.

3. Презент је у основи својој облик којим се називној конструкцији додаје општа темпорална димензија.

а) Он као временски облик, рећи ћемо, има општу темпорализацијску функцију.

б) Као лични глаголски облик пак презент успоставља везу свог садржаја са учесницима у говорном акту (првим, другим, трећим лицем или сл.), и преко тога сугерира истовременост догађаја који назива и говорења о њему. Када је та веза конкретизована стварним значењем („Стојим” – каже старац док стоји супротстављајући се насилницима), онда је у питању индикативни презент – а ако веза није конкретна, већ само општа по карактеру – реч је о апсолутиву, тј. „свевременском” значењу презента.

в) Дакле, уз извесна прецизирања у значењу термина, у овоме је могуће утврдити следеће две укрштене дистинкцијске трансверзале које чине саставне елементе темпоралности како је исказује презент.

в1) Једно је дистинкција између општег и конкретног значења времена: неактуализованог и актуализованог.

в2) Друга је дистинкција између слободне употребе облика, и условљене контекстом – неконтекстуализованост према контекстуализованости.

4. Толико је довољно да схватимо досадашње резултате истраживања о значењу и употреби глаголских временских облика, и могућностима њиховог тумачења. Теоријски апарат који смо горе употребили довољан је за начелну расправу о временским односима на које упућују глаголски облици – али за прецизније њихово дефинисање потребни су додатни моменти. Наш је задатак у овоме прилогу да размотримо изблиза шта бива са значењем презентског облика у нешто широј грађи српског језика. Занемарићемо при томе једно додатно значење – модално – које се теоријски обично меша са

временским и с њим заједно обрађује, уз разноврсне интерпретације, нпр. да се два значења глаголских облика међусобно искључују, да прелазе једно у друго, да је то друго увек везано за „релатив” итд. Ми мислимо да се оно може наћи, и налази се обично у комбинацији са временским, али су у начелу те две категорије међусобно независне. Нпр.: – Није он водио рачуна о богатству. Не, изгледало му је то као пазарлук, као да *тргује* са кожом свог рођеног оца (Ускоковић 2004: 21). – Облик „тргује” није употребљен да опише „трговање” као реалну чињеницу (или да одрекне њено постојање), већ као претпоставку о њеном могућем постојању у дато време. За нас ће овом приликом бити значајно да се претпоставка односи на сасвим одређено време: да је према томе време „дешавања” дефинисано, мада само „дешавање” постоји једино у свести писца („говорног лица”), а његова „реалност” је само фингирана. Битно је овде да је временска димензија „модалности” несумњива чињеница, као и код „немодално” употребљених форми. О „модалности” нећемо даље водити расправу.

2. О још неким аспектима употребе презента

1. Погледаћемо најпре још једном горе наведене примере употребе релативног и апсолутивног презента.

а) Заправо и нема неке посебне разлике између индикативног и апсолутивног презента.

а1) Првим – „(не) пишем” констатује се дешавање у време кад се о њему и саопштава (код одричне форме недешавање). Презент, како би то рекао Ј. Вуковић, има локацијску улогу, јер као да смешта садржај глагола у одређену ситуацију. Но то „смештање” није прецизно, већ се више подразумева из поређења елемената исказа и онога што се сугерира као услов и пратилац актуализације (Мисли се у ствари да „(не)писање” пада у време говорења, а то проистиче из чињенице да говорник оно што се дешава представља као своју акцију: „(не-писање” је моје понашање). Из овог објашњења следи да презент заправо и није временски облик, али би то била екстремна, и према томе погрешна тврдња. Ближе је истини сматрати презент „локацијским” обликом за временску ситуацију говорења.

а2) Други се од претходног разликује заправо само по томе што је ситуација шире оцртана или сасвим отворена према прошлости и будућности: – Сваки закључак је грешка; – Ко ради, он и греша; – Апсолутивни презент значи временски неограничено остварење глаголског садржаја, итд. Сам презент у тој употреби – услед одсуства временских граница ситуације, губи функцију локализатора садржаја, и остаје на нивоу општег значења. Пред нама је један од случајева неактуалног значења презента.

б) Релативни презент, међутим, свој садржај лоцира у ситуацију која је оцртана контекстом, и која се не поклапа са временом говорења.

б1) Погледајмо најпре следећи случај: – ... извео кмета те оценио потру, па сад *продаје* крмачу. – Да није ширег контекста, нужно би се презент разумео као да је индикативни, као да се односи на садашњост. Локација је деловањем вањских фактора „превучена” из времена говорења у неко друго време, овде у прошлост. Мислимо да се ради о претеритизацији или претериталној транслокацији.

б2) По нечему сличне, али по нечему и врло различите прилике приказане су у следећем исечку из истог текста: – Ваљда нећете бити тако бездушни, господине Перо, и одрећи нам ту велику част да прогутате у поштеној компанији једно пиштољче [= чашицу ракије]... – Батали, човече, сав сам гола вода. *Идем* да видим је ли што жена спремила за ручак (Ранковић 1958: 57). – Јасно је да у односу на време говорења – одлазак кући пада у време које следи за разговором. „Идем”, према томе, односи се на (блиску) будућност. Заправо би се боље рекло да је то садашњост која искључује само време говорења, јер следи за њим, постериорна му је. Актуализацијске прилике чине да презент губи локацијски и добија релацијски карактер.

Ту ћемо чињеницу назвати временском *проспекцијом*, а проспективни презент за нас је варијанта актуалне употребе презента – заправо индикатива.

в) Презент је и у наставку наше конструкције: – Идем *да видим*... – „Виђење” је схваћено као сврха онога што означава презент „идем”. Према томе – „(да) видим” није слободна форма већ је зависна од управне речи, која управља и његовим значењем: проспекцију са актуализацијског терена преноси на терен односа према некој речи у суседству – на терен контекстно условљене проспекције. Наиме, сврха је свакако – бар у овом случају – нешто што временски долази после онога чему је предвиђено као сврха. (О модалности, рекли смо, неће овом приликом бити говора.) Рећи ћемо да је радња замишљена као сврха постериорна у односу на ону чија је сврха. А на овај начин померену функцију у будућност логично је назвати футуризацијом или (контекстно условљеном) футурском *транспозицијом*. Овако употребљен презент спада у ред релативних облика.

2. Резултат нашег прелиминарног прегледа неких случајева показује сву сложеност временских значења, и компликованост односа међу категоријама како се оне реализују у говору. Размотрићемо нешто грађе да бисмо имали унеколико прецизнији увид у те односе.

3. Преглед грађе

1. Грађа презентских конструкција сувише је опсежна да би било могуће приказати је у раду овакве намене. Зато се ми ограничавамо на презент са „да”, и на специфичне случајеве употребе овог облика који показују ступњевит отклон од језгрених категорија индикатива, релатива и модуса, односно ступњевит карактер деловања контекста.

2. Најпре ћемо дакле утврдити да је презент са „да” практично контекстуализована форма, те да контекст има где слабијег, али где и јачег утицаја на значење његово. Покушаћемо да прикажемо категорије употребе по ступњевима удаљености значења од основних категорија.

3. При томе ћемо видети и то да нису све категорије презента подједнако осетљиве на деловање контекста. У ствари, постоје случајеви у којима из различитих разлога утицај контекста или уопште није видан, или је из овог или оног разлога занемарљив.

3.1. Разгледаћемо најпре следећа два случаја:

- *Није лепо да се девојке задржавају* доцно у вароши. – Ускоковић 2004: 26.
  - *...и тврди да ја личим* на њеног сина који је умро као питомац Војне академије.
- Ускоковић 2004: 23.

а) Најпре је значајно расправити питање конструкција егзистенцијалног глагола „(ни)је” и неглаголског предикатива „лепо”. Домет темпорализацијског акта овде је заправо ограничен на повезивање садржаја предикатива са актом говорења као општим фактом: „није лепо” по себи има општи, свевремени смисао (са обухватом „времена говорења”). Презент са „да” „да се задржавају” као да има називни карактер. И заиста, по смислу конструкција са „да” није нимало удаљена од оне са инфинитивом: – *Није лепо (за девојке) задржавати се...* – или чак именичке речи: – *Није лепо (за девојке) задржавање...* Ако признамо синонимност трију конструктивних решења, као што се обично чини – ми у оваквом случају морамо признати и атемпорални смисао презента са „да”. Односно: признати потпуну значењску неутрализацију презента „задржавају се”. Но значење личног облика није у тој мери ишчилело да, прво, нема осећаја везе са категоријом лица (иако је она сувишна): „задржавају се” упућује и даље на множину неприсутних актера, као и у осталим употребама. С тим је у вези и овремењеност као општи временски смисао. У питању је апсолутивни презент, који је – како видимо – врло отпоран према утицају контекста.

б) И у трећем примеру презенте су индикативног значења. Управни „тврди” у специфичном је временском односу према говорењу. Особа о којој је реч не тврди у тренуцима говора о томе, већ је то заправо учинила пре времена говорења, али у садашњој широј ситуацији. И такав се презент сматра заправо индикативним, али са специјалном нијансом индикативног значења. Зависни презент „личим” нема стварно значење радње, дешавања или сл., већ изгледа. Темпорализацијски поступак не утиче на временско ограничење особине лица о којем је реч, већ само у жижу поставља стање ствари које је затечено у то време. Опет се ради о специфичном индикативном значењу презента.

3.2. Друкчије ствар стоји у случајевима какав је следећи пример:

- ...није механа да се у њој банчи, ломи, већ човек да живи.* – Станковић 1957: 7.

1) Управна клауза садржи одрични презент егзистенцијалног глагола „није”, који већ према ономе што је горе показано морамо сматрати сред-

ством слабе темпорализације. Његов смисао је општи, што ће рећи да се не односи на одређено време, већ има савременско значење. Обрт „да се банчи, ломи” са својим презентима такође има опште временско значење – апсолутивно.

2) Поставља се и питање временског односа мађу клаузама. „Механа није да се у њој банчи” – заправо упућује на везу механе са сврхом њена постојања. Сврха логички следи за оним чега је сврха, па то рађа сугестију и о временском следу³: као да је зависна клауза постериорна у односу на управну. Али наша конструкција, као слабо темпорализирана, заправо и не мора значити сврху, већ некакву посебну особеност „механе”. Остаје дакле факат да је овде стварно реч о апсолутивном значењу презента.

3.3. Карактеристичне су конструкције са управним глаголом у неком другом облику, нпр. перфекту, а зависним у презенту са „да”. Разлика у значењу облика условљава видан раскорак у њиховим темпорализацијским функцијама:

...она је изгледала нешто неспретно, али *је* то само допуњавало њену лепоту и *говорило да је* она од оних простодушних бића која *иду* право и чија судбина *не зависи* од њих самих, већ од оних који ће их учинити срећним или несрећним. – Ускоковић 2004: 23.

1) У наведеном првом примеру перфекат управни има имперсонални карактер и неку врсту колективног значења („говорили су многи”), што му даје извесну ноту слабе темпоралности, а то ће рећи и општег временског значења, али ипак везаног за прошлост.

2) Презент егзистенцијалног глагола „(да) је” праћен је и овде као горе неглаголским предикативом, али сложеног састава чију основу чини форма генитива „од оних простодушних бића”. Слаба темпорализованост даје јој смисао савремености, дакле апсолутивног презента. Битно је напоменути да овде први пут имамо јасну ситуацију у којој зависни члан конструкције временски није везан за остварење управног глагола, већ се понаша као слободна форма.

3.4. Разгледаћемо сада и случај⁴ сличног обличког састава, али врло различитих односа међу клаузама у поређењу са онима из претходне тачке:

Видео је да се попа још *решава*, па стаде да чека. – Ранковић 1958: 28.

а) Перфекат „видео је” изјашњава прошлост у односу на време кад се о томе пише, дакле у односу на „ситуацију говорења”. Јунак приповести посматра попа како се „још решава”. Презент означава истовремену радњу са оном у управном глаголу, дакле – дознајемо посредно – прошлу у односу на „време говорења”, као и перфекат. Презент као да је блокиран управним глаголом, и то је могуће посматрати као својеврсно „слагање времена”, ретку појаву у српском језику (Белић 1998: 253, 285). У сваком случају реч је о

³ РМС s. v.: „оно чему се тежи, што се жели постићи, циљ, мета”.

⁴ На главној линији излагања изоставили смо анализу примера који наводимо на овоме месту: *Упита се да* Каја *није* суревњива што се она познаје са њеним родником. – Ускоковић 2004: 29.

контекстно условљеној темпорализацији, и временској транспозицији индикативног презента.

4. Друкчији је статус зависног презента, и друкчије је његово значење у случајевима када прати глаголе фазне и модалне.

4.1. Најпре ћемо погледати пример са фазним глаголима⁵:

– А ноћу, у својој ђачкој собици, *наставила је да сања* своје слатке снове... – Ускоковић 2004: 49.

1) Перфекат „наставила је” није заправо аутосемантична реч у правом смислу термина, већ се односи на садржај презента „да сања”, излажући га свести саговорника из перспективе трајања. Сазнајемо да је радња зависног глагола трајала дуго, и можда са прекидима.

2) Презент „(да) сања”, са своје стране, прихвата темпорализацију управног перфекта као своју. Хоће се рећи да он не исказује паралелизам са његовим садржајем као стварним дешавањем, већ се понаша као изосемантичка јединица која назива радњу чије је време уређено управном клаузом.

3) Ова наша интерпретација, кад је боље разаберемо, излази на закључак да зависни презент „(да) сања” у самој ствари нема временско значење, јер му је непотребно у таквој констелацији односа. Атемпоралан је.

4) Ова чудна тврдња заиста је тачна, јер је презент у нашем примеру заменљив инфинитивом, који по себи нема темпорални карактер у смислу темпорализацијском: „наставила је сањати”: „сањати” задржава видско, али не садржи временско значење у уобичајеном смислу речи.

5) И још нешто, много чудније: презент „(да) сања” заменљив је под одређеним условима и именицом, дакле атемпоралном формом *par excellence*: „наставила је снове”.

Није потребно даље доказивати да је пред нама пример у коме је презент семантички *неутрализована* форма. Његова временска димензија сасвим је ишчезла под притиском значењских односа са управним фазним глаголом.

4.2. Нова и друкчија, много сложенија природа презента у односу на прегледане примере огледа се у следећем случају:

– Отац *није волео да седим* докона. – Ускоковић 2004: 24.

а) „Отац није волео” обликом перфекта упућује да садржај глагола у својој реализацији претходи времену говорења.

а1) Зависни презент „(да) седим” дозвољава тумачење по начелу примењеном код претходних примера. „Волети” додуше није семантички сродна са лексемом „седети”, али ипак упућује на неку перспективу њене реализације, перспективу односа субјекта управне клаузе према том чину. Зависни презент у даљој визури посматран такође је временски неутралисана форма, сведена на функцију назива свог садржаја.

⁵ Први пример је донекле измењен да би одговарао интенцијама наше анализе.

а2) Но посматран изблиза, презент „(да) седим” ипак смера у будућност у односу на управни глагол (Гледао би с нелагодом ако бих седела; – исп. „није волео што седим” – где је истовременост неспорна).

4.3. Слично је стање и у примеру као:

– Девојка је била сувише озбиљна кад је ово говорила, те се њена другарица *не усуди да се успротиви* њеним разлозима и *да наведе* противне мисли које су јој од синоћ лутале по глави. – Ускоковић 2004: 28.

а) У конструкцији „не усуди се да се успротиви” – „усудисти се, осмелити се” (РМС: s. v.) значи заправо постати храбар да се нешто учини или сл. По томе се само чињење овремењава као постериорно у односу на „охрабрење”. Замена презента „(да) се успротиви” инфинитивом „успротивити се” – која је могућа иако не сасвим препоручљива – не условљава видљиву измену смисла, а то значи да је инфинитив овде овремењен за означавање проспективности у односу на управни глагол.

5. Проспекцијска перспектива зависног презента, која се у претходно анализираним примерима јавља већином као факултативна могућност, у неким случајевима је заправо обавезна. Размотрићемо с тим у вези следеће примере:

– ...а отац га је често *поучавао да се користи* свачим „што ти до рука дође”. – Ранковић 1958: 31.

– Срећно, дабогда! – рече поп, па га затим *упути да узме* црвени барјак. – Ранковић 1958: 29.

– *Извириваше* сви редом на прозор *да разгледају* кандидате који се ту поређали, па напослетку изиђоше напоље. – Ранковић 1958: 28.

а) Управни перфекат „поучавао је” указује на (вербалну) радњу која претходи акту што је означен презентом „(да) се користи”. Овај потоњи је овремењен као постериоран у односу на претходни.

б) Глагол „упутити” – „послати, управити у неком правцу”; „обавестити, посаветовати, препоручити” (РМС: s. v.) – својим двојаким значењем даје двојак смисао конструкцији: у значењу „послати да узме” однос је подстицаја и исхода или резултата, последице или сл., а у значењу „обавестити” и сл. између говорног догађаја и његовог садржаја заправо.

1) Овремењавање првог односа даје проспективност зависног глагола у односу на управни, а другог – истовременост.

2) Време је да у ситуацији између два блиска семантичка случаја покушамо да назовемо један и други. Први случај изјашњава импостацију релационог значења проспективности у значење презента, док други упућује на неутрализацију временског значења на какву смо већ наилазили.

в) „Извириваше” (= извириваху) у управној клаузи првог овдашњег примера означава реалну радњу која претходи времену писања, и део је уметничке слике прошлих догађаја. Презент „(да) разгледају” означава циљ „извиривања”, и остварује се после њега. Презент са „да”, према томе, овде је овремењен као постериоран у односу на управни глагол.

4. Закључне напомене

1. Расправу смо почели прегледом дефиниција значења глаголских личних облика, затим смо предложили прецизнији приступ, и на грађи покушали показати адекватност своје интерпретације временских категорија по методима белићевске синтаксе.

2. А. Белић и М. Стевановић својим дефиницијама обухватили су појмове (а) индикатива, као основног, чији је смисао овременавања у томе да садржај глаголског облика постави у однос према „времену говорења” (– Где си? – *Шетам* крај Дунава), (б) релатива, код којег је остварење глаголске радње одмерено према неком моменту изнесеном у контексту (– *Шетам* јуче крај Дунава, па ме сrete Пера), и (в) тзв. квалификатива, који значи неограничено време (или неограничен број понављања) радње.

3. Ј. Вуковић уместо термина „квалификатив” узима „апсолутив”. (По нашем мишљењу „апсолутив” је израз „свевремености”, а „квалификатив” – посебног односа у реченици, тј. функције предиката којом се износи „особина субјекта”: Београд је велики град.) Уз то разликује категорије временске „локације” и „релације”. Презент би по томе (уз аорист и имперфект) био један од „локационих” облика, вероватно стога што се помоћу њега глаголски садржај „смешта” у оквиру дате ситуације (говорне или описане).

4. Полазећи од теоријских поставки претходних истраживача, ми смо покушали да их некако прецизније дефинишемо и систематично класификујемо. По ономе што сугерирају описане интерпретације, у анализу заправо ваља увести појам контекстуализације, па разликовати слободну и контекстно условљену употребу глаголских облика, тј. у овом случају презента. Узевши у посматрање презент са „да”, дошли смо овим путем до следећих уверења.

4.1. Постоји актуална категорија неконтекстуализованог презента – индикатив, – и неактуална – апсолутив. Апсолутивни презент није осетљив према контексту, што ће рећи да задржава своје значење и у контакту са другим јединицама из окружења: – Ко ради, тај и греши // Мој деда је говорио да ко ради, тај и греши.

4.2. Индикатив је актуални тип презента, – који свој садржај укључује у мрежу односа према „времену говорења”.⁶

4.3. Актуални тип презента, индикатив, транспозицијом прелази у категорију релатива, а неутрализацијом губи временско значење и постаје прост назив садржаја.

а) Контекстно неусловљено значење глаголског облика мора се узети за основно, а контекстно условљене варијанте схватљиве су као побочни случајеви.

б) Индикатив је овременен односом према времену говорења. Презент у том смислу показује радњу истовремену са говорењем (– Ево *шетам*...).

в) Релатив доводи глаголски садржај у однос истовремености са неким моментом у реченици (– *Шетам* ја јуче...).

⁶ Подробије о „говорној ситуацији” и сл. в. Симић 1975.

5. Преглед грађе са „да” + презент показао је да постоје различите категорије контекстуализованог презента, о којима теоретичар мора водити рачуна. Уз то, контекст не може бити третиран као јединствена и увек иста појава.

а) У неким случајевима са „да” и управном речи забележен је апсолутивни презент, што значи да је контекст без утицаја на његово овремењавање.

б) Већина случајева ипак је била са релативним презентом, дакле са обликом чије је овремењавање зависило од управнога глагола.

в) Забележен је извешан број случајева са неутралисаним значењем презента, који је сведен на улогу номинатора глаголског садржаја, и који је заменљив инфинитивом или одговарајућом именичком речи. Може се овде претпоставити максимални учинак контекста.

г) Врло су интересантни случајеви презента са „да” код којег је локациони смисао ишчекао, а на његово место дошао релациони: овремењен је проспекцијом, добија постериорно временско значење у односу на контекстне форме.

д) За разлику од транспозиције, овде је могуће употребити термин „трансверзија”.

ИЗВОРИ

Андрић 1963: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета, Загреб: Младост.

Ранковић 1958: Св. Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.

Станковић 1957: Б. Станковић, *Изабране приповетке*, Београд: Просвета.

Ускоковић 2004: М. Ускоковић, *Чедомир Илић*, Београд: Политика.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1998: Александар Белић, *Опита лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.

Вуковић 1951: Јован Вуковић, *Синтакса глагола*, Сарајево.

Маретић 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић и др., *Синтакса савременог српског језика – проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Симић 1975: Радоје Симић, „Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске просте реченице”, *Јужнословенски филолог*, XXXII, 47–119.

Симић/Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Српска граматика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Jelena Jovanović Simić

ON MEANING AND USE OF TENSE FORMS IN THE LIGHT OF BELGRADE LINGUISTIC
SCHOOL – PRESENT TENSE

Summary

The paper starts from the theoretical stances of previous researchers of present tense, and tries to offer more précised definitions and more systematic classifications of meanings and usage values of this verbal form. Author introduces the notion of *contextualization* into the analysis, and makes the difference between the free and contextually conditioned use of present tense, as well as she introduces the notion of *actualization* – differing the actualization, i.e. indicative type of present tense from the deactualization, i.e. absolute type.

Key words: temporal meaning, tense, temporalization, present tense, indicative, relative, qualificative/absolute, location, narrative present tense, complementary present tense, neutralization, transposition.